

jsou, 2. *Křesťanství a křesťané* (31-ML-90) a je samostatným zpracováním téhož tématu ve více než dvojnásobném rozsahu.

Na začátku se pokusíme o komentovanou *definici náboženství*. Na jejím základě podáme *typologii náboženství* a třetí část bude tvořit přehled významných náboženství: historické informace, přehled spisů, základní myšlenky a představy. Probereme také praktický náboženský život (obřady, rozjímání, mravnost) a jeho rozšíření. Pojednání o křesťanství tvoří samostatnou část textu. Věnujeme mu jako náboženství u nás nejrozšířenějšímu nejvíce místa. Ukážeme je ze stejných hledisek jako ostatní náboženství, avšak podrobněji.

Štampach, Ivan. Malý přehled náboženství.

DEFINICE NÁBOŽENSTVÍ

V mnoha nedávných materiálech bylo náboženství definováno pomocí pojmů — nauka, názor, představa. Brala se tedy v úvahu pouze intelektuální stránka náboženství. Tím by zůstaly stranou takové prvky náboženství, jako je mravní úsilí inspirované náboženským přesvědčením, meditace, umělecké vyjádření náboženství, náboženské emoce.

Dnes se ukazuje vhodnější pro podchycení náboženství vyjít v definici z pojmu *vztah*. Samo slovo *náboženství* v češtině by ukazovalo, že náboženský vztah je zaměřen *na Boha*. V mnoha jiných jazycích jsou použita slova navazující na latinské *religio*. Jeden z etymologických výkladů tohoto slova říká, že souvisí s latinským *religo*, znovu svazují, a že tedy jde o opětovné navázání (dříve přerušeno) vztahu mezi skutečností řekněme božskou a pozemskou. O vztahu k Bohu ale nemůžeme hovořit jen tak beze všeho, protože už pouhé uznání Boží existence je pro mnoho lidí problémem. Koneckonců některá náboženství skutečnost, k níž se vztahují, nenazývají Bůh.

Myšlenka o Bohu není pro všechny snadná a samozřejmá, ale mnoho přemýšlejících lidí se jistě shodne na tom, že existuje cosi, co nás přesahuje a od čeho je vše odvozeno. Důsledný ateismus popírá ale i to a celek skutečnosti představuje jako seskupení mnoha rovnocenných prvků, jejichž původ a smysluplné uspořádání nelze vysvětlit. Z českých autorů to

tak vykládá Z. Fišer (*Útěcha z ontologie*). Tím ale vlastně jen rezignuje na některé otázky. Častěji se bude jako základní a přesažná skutečnost charakterizovat příroda, jiný bude mluvit o zákonu, další o pravdě. Mluvit o Bohu je sice filozoficky přiměřené, ale respektujeme různá pojetí a mluvíme o přesažné skutečnosti, či běžnou filozofickou mluvou o *skutečnosti transcendentní*. Náboženství v nejširším smyslu slova pak bude vztah k ní.

Bude ještě užitečné tento vztah vymezit, totiž zjistit určité znaky náboženského vztahu. Mnoho i současných definic náboženství analyzuje a hodnotí ve své knize *Człowiek i religia* (Lublin, 1977) S. M. Zofia Zdybicka, OSU (profesorka na teologické fakultě katolické univerzity v Lublinu). Zdá se jí, že mnoho autorů se shoduje v pojetí náboženství jako vztahu a charakterizuje ho dále jako *reálný, životní a osobní*.

První slovo chce říci, že to není vztah fiktivní, že tedy skutečnost, která člověka přesahuje, opravdu existuje bez ohledu na to, že si o ní člověk může tvořit různé pojmy nebo představy. Nejde tedy jen o vztah k vlastní myšlence, nýbrž o vztah k něčemu, co doopravdy je. To, že jde o vztah reálný, samozřejmě neznamená, že pojetí transcendentní skutečnosti v daném náboženství je bez vlivu lidské subjektivity. Člověk se může vztahovat ke skutečnosti pochopené nedokonale.

Osobním je náboženský vztah proto, že angažuje v lidech to, co je charakteristické právě pro *osoby*, totiž svobodnou vůli a rozum, a spolu s tím ovšem celý vnitřní svět vlastní člověku: city, vztahy, hodnoty. Lze tedy říci, že náboženství má stránku intelektuální a volní, jde v něm o poznání a rozhodování. Patří sem ale i tvůrčí schopnosti člověka. Jimi své zaměření k přesažné skutečnosti vyjadřuje.

O životní vztah jde v tom smyslu, že náboženství není odkázáno na nějakou speciální část lidské bytosti, nějaký zvláštní smyslový orgán, nebo na nějaký tajemný pramen poznatků. Jde o normální lidské schopnosti. Jsou lidé, kteří na náboženské podněty ve svém okolí odpovídají hned a se zájmem. Brzy dospějí k intenzivnímu náboženskému životu. Jiné zas ani soustředěné misijní působení hned tak neosloví. Připustit ale něco na způsob *náboženské vlohy* či *náboženského talentu* by znamenalo, že někteří lidé jsou téměř předurčení být či nebýt nábožensky orientováni. Psychologie náboženství se kloní

spíše k tomu, že náboženský vztah prostě angažuje vše osobní, i hlubší vrstvy celého člověka.

Je samozřejmé, že popsaný vztah navazuje člověk, člověk jako jednotlivec, ale i lidské společenství. Náboženství je vždy prožíváno individuálně, ale obvykle mu nechybí sociální rozměr. Lidé svůj vztah k transcendentní skutečnosti sdílejí. A sdílejí ho různými viditelnými a slyšitelnými projevy, především slovy, ale i jinými symboly či znaky. Jenom prostřednictvím těchto smyslově vnímatelných projevů můžeme náboženství zkoumat. Náboženství ryze individuální je nesnadné zkoumat. Mluvíme-li zde o člověku, míníme konkrétní lidské společenství, které je nositelem náboženského vztahu. Tyto předběžné úvahy připravily definici náboženství, již se budeme v tomto textu dále řídit:

Náboženství je reálný, životní, osobní vztah člověka k transcendentní skutečnosti.

Definice může posloužit jako první předběžné poznání. Je to spojení několika pojmů, které mysl vytváří, když se setká se skutečností náboženství. Slouží ale také jako podklad pro typologii náboženství, která zmapuje terén pro potřeby dalšího poznávání.

Podívejme se ale ještě na několik souvislostí. Už pouhá pojmenování dělají mnoha lidem problémy. Ne, že by přiměřené pojmenování nahrazovalo poctivé poznání, ale přece jen to zpřehlední terén dalšího bádání a hledání.

Pro společenství lidí, kteří se hlásí k nějakému náboženství, užívejme názvu *náboženská společnost*. To prakticky každý přijme a vyhneme se záměnám. Slovo *církev* naproti tomu označuje určitou konkrétní náboženskou společnost, a sice křesťanskou. Působí velmi amatérsky, když se třeba v novinách píše o *buddhistické církvi*.

Svůj vztah k transcendentní skutečnosti vyjadřují lidé také symbolickými úkony. Pokud neznáme jejich přesné názvy, je nejlepší mluvit obecně o *náboženských obřadech*. *Liturgie* naproti tomu je souhrn veřejných obřadů v některých křesťanských církvích a *mše* jeden z obřadů v katolické církvi. V teis-

tických náboženstvích (viz následující kapitolu) se veřejné projevy vztahu k Bohu označují za *bohoslužby*. A ty mohou být více nebo méně obřadné. Nekatolíci neradi slyší, když se jejich bohoslužby označují jako *mše*. Rovněž tam lze mluvit o *kultu*, tedy o uctívání Boha (bohů), ať už má podobu obřadnou nebo jen vnitřní. *Ritus* v křesťanských církvích je určitý *typ* obřadů podle historické a kulturní souvislosti, např. ritus byzantský nebo římský. Slovo *ritus* nebo *rituál* se ale někdy užívá pouze ve významu *obřad*.

K náboženství patří náboženská společnost se svými obřady, ale má také osobní ráz. O některých lidech se fádne říká, že jsou *nábožensky založení*. Můžeme ale také říci, že jsou takto *orientováni*, že jejich *postoje* jsou náboženské. Můžeme mluvit o *náboženském přesvědčení*. Křesťané a jiní monoteisté (viz dále) tu mluví o víře. Jistěže každý *něčemu* věří. K tomu ještě nepotřebuje být nábožensky orientovaný. Ale *víra v Boha* není jen přesvědčení; zahrnuje též důvěru, spolehnutí. Věřit v tomto smyslu znamená svěřit Bohu sebe sama, svůj život.

TYPOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Je-li náboženství vztahem, musely být vymezeny dva póly. Je třeba specifikovat, *či vztah ke komu* to je. *Subjektem* náboženského vztahu je, jak už bylo řečeno, člověk ve společenství lidí a *předmětem* transcendentní skutečnost. Zde se objevuje výtka, že transcendentní skutečnost není *předmětem*, že je spíše nepředmětná. Předmět je něco, co je *vmeteno před* nás a s čím my můžeme nakládat (např. intelektuálně). Bohem ale disponovat nemůžeme. Je-li ona skutečnost, ke které se náboženství vztahuje, opravdu přesahná, vymyká se našim pokusům zvládnout ji. A pak, Bůh jako *osobní* není věcí či předmětem, stejně jako člověka nelze beze zbytku zpředmětnit. Tyto námítky musíme brát vážně. Nelze předmět náboženského vztahu chápat jinak než jako pól vztahu. Nesmíme se pokoušet Boha, třeba jen v myšlenkách, strhnout do oblasti svých zájmů a kalkulovat s ním. A pak se můžeme přidržet označení pólů vztahu výrazy *subjekt (nositel)* a *předmět*. Náboženství rozčleníme nejprve podle subjektu a pak podle předmětu.

Dělení podle subjektu

Sociální subjekt náboženství existuje v prostoru a čase, je zapojen do lidských dějin. Zde se nabízí několik možností, jak náboženství utřídit:

— podle doby vzniku

Historické dělení se v učebnicích kupodivu často uplatňuje. Vychází to snad z jakéhosi naivního determinismu. Jakoby doba vzniku nějakého náboženství už sama rozhodovala, v jakém stadiu rozvoje je dnes, nebo třeba o tom, jak chápe předmět náboženského vztahu. Někteří autoři se např. domnívali, že když náboženství vzniklo v pravěku, musí jít o etický monoteismus (*viz dále*). Fenomén náboženství je složitý a nepřehledný. Chceme-li si v něm předběžně zjednat jasno, musíme odlišit jednotlivé taxony (hlediska, podle nichž religionistickou látku třídíme). Od doby vzniku proto musíme odlišit relativně nezávislé taxony, jako jsou např. znaky lidského společenství, ve kterém se náboženství uplatňuje, nebo vývojové stadium daného náboženství. Pro umístění náboženství na časové ose se můžeme spokojit s velkými epochami, nebo můžeme použít jemnější dělení. Souvisí to s historií diskutovanou otázkou periodizace dějin. Nejprostší by bylo rozlišit náboženství *pravěká, starověká, středověká, novověká*. Konstatujeme, že některá náboženství mají velmi rané kořeny a stále trvají, např. japonský šintoismus, jiná ve starověku vznikla i zanikla. U některých náboženství se vznik dá datovat poměrně přesně (islám, křesťanství), v jiných případech (indické národní náboženství) je to nesnadné. Někdy je sporné, zda hlubokou změnu či reformu lze pokládat za vznik nového náboženství či ne. Tak by např. někdo kladl vznik judaismu až na konec 1. století, kdy se konsolidoval po vzniku křesťanství a zániku Chrámu a někdo by šel k hlubším kořenům, třeba až k Abrahámovi nebo třeba k osídlení Palestiny a spojování kultů lokálních svatých po vzniku království.

— podle kulturního typu

Nezávisle na době vzniku přísluší různá náboženství různým stadiím rozvoje svých sociálních nositelů. Tak např. je budd-

hismus svým vznikem raný, ale je to od svého počátku dodnes převážně náboženství kulturně rozvinutého společenství. Naproti tomu kultury cargo v Oceánii, které vznikly v době blízké současnosti, jsou náboženstvím etnik neurbanizovaných, neliterárních. Ve starších religionistických textech se kulturní charakteristika dané populace spojovala s jakýmsi apriorním hodnocením. Dnes v době větší tolerance sotva můžeme mluvit o *národech primitivních* či *národech vyšší kultury*. O typologii kultur nás může poučit především *kulturní antropologie* (etnografie), obor poněkud zatížený dosavadními ideologickými hledisky. Pro první rozlišení se zde spokojíme s jednoduchým dělením na náboženství *literární* a *neliterární*. A můžeme snad připomenout, že tento taxon je nezávislý na době vzniku daného náboženství, ale i na stadiu jeho rozvoje. Jsou náboženství od počátku literárně fixovaná, ať už vznikla ve starověku (křesťanství) nebo později. Náboženství některých jihoamerických, australských nebo sibiřských etnik zůstávají od svých nesnadno zjistitelných počátků dodnes neliterární. Zajímavé je, že nehledě na vliv jiných kultur, je tato charakteristika relativně stálá.

— podle stupně rozvoje

Je diskutabilní, dají-li se stanovit nějaké pravidelnosti v tom, co jednotlivá náboženství prodělávají po dobu své existence. Čas, který uplynul od jejich vzniku, sám o sobě mnoho neříká, protože rozvoj může být rychlejší nebo pomalejší. Zřejmě lze určit znaky typické pro náboženství ve stadiu vzniku (např. apologetické vymezování vůči předchůdným a okolním náboženstvím) a pak zase třeba pro náboženství rozvinutá (větvení a upevňování institučního zázemí, rozvinutá literární fixace). Méně snadné bude rozlišit stadia rozvoje u neliterárních a neurbanizovaných etnik, kde třeba za staletí nepozorujeme žádné významné změny. Je třeba připustit, že náboženství může upadnout a zaniknout. S některými historicky známými náboženstvími se to stalo. Když načrtneme obvyklé fáze, vyjde nám dělení na náboženství *vznikající, v raném období, komplexně rozvinuté* a *v úpadku*. Jistě může vést badatelská potřeba k dělení podrobnějšímu.

— podle sociální funkce

Občas se uvádí ještě toto doplňkové dělení, které vystihuje sociální funkce náboženství jen částečně. Jde o to, že některá náboženství (např. hinduismus, buddhismus, taoismus) nemají ambice ovlivňovat svou autoritou okolí. Spíše chápou své poslání jako úkol vést lidi od všedních souvislostí k duchovnu. Tato náboženství jsou, asi ne dost přesně, označována jako *mystická*. Náboženství, která spíše chtějí duchovní skutečnost promítat do sociálních vztahů od rodiny až po stát a lidstvo (jako judaismus, křesťanství nebo islám), jsou označována jako *profétická* (prorocká). Mystika se v této souvislosti chápe v tom smyslu, jak to naznačuje etymologie toho slova: *mýo* (zavírám), tedy jako *uzavření před světem a jeho problémy*. Ohledně profétické funkce náboženství je třeba připomenout, že v biblickém smyslu prorokem není ten, kdo pěstuje cosi jako *nábožensky zabarvenou futurologii*, nýbrž ten, kdo *pěstuje pro* někoho. Prorok Boží mluví v zastoupení Boha. Nemusí mluvit jen o budoucnosti. Jeho tématem může být také minulost nebo přítomnost. Starozákonní proroci velmi často mluví k současníkům. Napomínají a povzbuzují je, často se silným sociálním důrazem. Odtud zřejmě plyne označování některých náboženství jako profétická. Je třeba ještě dodat, že jde spíš o převládající tendenci než o výlučný typ. Například v japonském buddhismu je Ničirenova sekta výrazně profétická, kdežto v křesťanství se jeho východní část někdy jakoby zříká své profétické funkce.

— podle rozšíření

Východiskem je zde rozšíření náboženství u jednoho národa. Vůči němu se pak dají vymezit jiné případy. Je zde ale třeba připojit poznámku, že pojem národ, který se v této souvislosti bezstarostně užívá, není jednoznačný. Mluvit tedy o šintoismu a o hinduismu jako o národních náboženstvích, znamená dvě různé věci. V jednom případě míníme určitý typ *etnického* společenství, který je nesnadné odlišit od jiných etnických struktur (subetnik, superetnik apod.). Zdá se, že konstitutivním prvkem národa v etnickém smyslu (latinské *gens*) je vztah (byť třeba velmi volný jako v případě Irů, Skotů, Židů nebo Romů) k jazyku. V jiném případě máme na mysli obyvatelstvo jedné země, které snad nemusí tvořit svrchovaný stát, ale

aby bylo možné mluvit o národě, je určitá historická, kulturní a politická vazba nutná. Hovoří se zde o národě v *politickém* smyslu, jak to vyjadřuje latinské slovo *populus*. V češtině bychom mohli mluvit o národě a lidu, kdyby slovo *lid* nebylo zatíženo jinými významovými souvislostmi (sociologie, folkloristika).

Národními náboženstvími jsou v tomto smyslu např. šintoismus a hinduismus. Někdy se tradičně mluví o národních náboženstvích, i když konstatujeme přesahy za hranice i etnika či politického společenství. U judaismu se např. obvykle nepřihlíží ke konvertitům (k těm, kdo se obrátili k judaismu z jiných náboženství) a k takovým společenstvím, jako byli Chazaři nebo jako jsou Falašové. U hinduismu je otázkou, zda nepřechází vzhledem ke stoupencům v západním světě mezi náboženství světová.

Pokud nositelé nějakého náboženství představují menší celek než je národ, mluvíme o náboženstvích *lokálních*. Když jde naopak o území větší, užíváme výrazu *světové* a někdy i *nadnárodní* náboženství. Jako nadnárodní zde chápeme náboženství, které přesahuje z původního národního prostoru do okolí, do sféry kulturního vlivu. Mohlo by tu jít například o klasické čínské náboženství, které historicky zasáhlo také do Japonska a je přítomno ve své konfuciánské verzi též v Koreji a ve Vietnamu — a nejen u tam žijících Číňanů. Žádné ze světových náboženství není tak světové, že by pokrývalo celou zemi. Jde prostě o značně rozšířená náboženství a tradičně se k nim řadí křesťanství, islám a buddhismus.

Dělení podle předmětu

Již byla řeč o tom, že náboženství chápou různě přesahnou skutečnost, k níž zaměřují svůj zájem a své úsilí. Různá pojetí umožní látku, již se zabývá religionistika, nově členit. Typologie náboženství podle pojetí transcendentní skutečnosti je nezávislá na dosud probíraných kulturních, civilizačních, prostorových a časových charakteristikách. Jsou náboženství komplexně rozvinutá, literárně fixovaná a přitom polyteistická. Můžeme to říci o klasickém řeckém nebo římském náboženství nebo třeba o dnešním šintoismu. A jsou zase náboženství etnik neliterárních a neurbanizovaných, která jsou monoteistická.

Dříve, než přijde ke slovu dělení podle *pojetí* transcendentní skutečnosti, musíme se ptát obecněji, zda totiž něco, co se představuje jako náboženství, skutečně náboženstvím je. Je-li totiž zaměřeno na skutečnost doopravdy přesažnou, i když chápánou různě. To nám totiž pomůže odlišit od náboženství různé podobné kulturní útvary, které sice nějak uspokojují to, čemu se dostalo příležitostně názvu *náboženská potřeba*, ale staví vlastně na místo skutečnosti transcendentní skutečnosti našeho světa. Budeme zde mluvit o typologii.

— podle materiálního předmětu

Tam, kde je předmětem opravdu transcendentní skutečnost, půjde o *náboženství ve vlastním smyslu*, kdežto tam, kde je předmětem skutečnost filozoficky řečeno imanentní, tedy uvnitř světa, nikoli přesažná, půjde o *pseudoreligiózní kulturní útvary*. Příkladem pseudoreligiózního útvaru je magie, pokud v ní jde o ovládání světa (přírody, jiných lidí). Transcendentní skutečnost se tam obvykle předpokládá, i když většinou se silným důrazem na imanenci, ale vztah chápáný jako životní a osobní ve shora uvedeném smyslu tu není důležitý. Přitom se ale hojně uplatňují vnější projevy podobné náboženským, například někdy obřady, prvky nauky o skutečnosti, organizace. Lze také říci, že le leckdy v konkrétních útvarech prolínají prvky magie s prvky náboženskými. V politologických analýzách bylo v posledních letech poukazováno na to, že i totalitní systémy mají pseudonáboženské ambice. Skutečností vnitrosvětského, dějinného řádu se poskytuje privilegované místo, moc se povyšuje nad morální a duchovní autoritu. Veškeré rozhodování a jednání se poměřuje takovými skutečnostmi, jako jsou političní vůdce nebo strana, třída, rasa, krev a půda nebo stát. Dochází tam vlastně k jejich zbožštění. Některé politické party mají ráz náboženských obřadů a ve vztahu k vůdcům se mluví přímo o *kultu*, tedy o něčem charakteristicky náboženském. I soukromé, nepolitické světské obřady se v totalitních systémech bohatě rozvíjejí a mají nahradit obřady náboženské, např. večerní zpytování před *Maovým* obrazem a četba z jeho citátů v době kulturní revoluce v Číně, obřadní síně někdejších národních výborů silně připomínající svou architekturou kostely, a ceremonie, jako *vítání občanů, předávání občanských průkazů, civilní sňatek* nebo *pohřeb*.

V některých případech je nesnadné rozhodnout, jde-li ve smyslu definice o náboženství, totiž vztahuje-li se ke skutečnosti transcendentní nebo jen imanentní. Poukazuje se v této souvislosti na polyteistická náboženství, jejichž božstva budí dojem, že jde o zbožštěné vnitrosvětské skutečnosti, např. přírodní síly nebo dějinné osobnosti. Někteří autoři se této nsnázi vyhnuli tím, že odmítají mezi různými možnými předměty náboženského vztahu rozlišovat. Náboženský charakter podle nich dává libovolnému předmětu až lidské rozhodnutí takto ho chápat. Náboženství pak lze definovat jako vztah člověka k tomu, co má vůči němu roli *boha*. (Tak postupuje J. Heller ve své části *Nástinu religionistiky*, spolu s M. Mrázkem, Kalich, 1988, s. 14.) V tomto pojetí potřeba odlišovat religiózní od pseudoreligiózního odpadá. Můžeme za tím vidět hledisko protestantské etologie, podle kterého náboženství nemá z křesťanského hlediska větší cenu než pseudoreligiózní útvary. Boží cesta za člověkem se podstatně liší od všech náboženských i pseudonáboženských pokusů přiblížit se k Bohu. Tolerantnější hledisko sice připouští případy, že do božské *role* byly angažovány imanentní skutečnosti, ale leckdy je to tak, že přírodní nebo dějinné skutečnosti jsou *symboly* transcendentní skutečnosti, že postavy polyteistických pantheonů jsou roztržštěné a izolované aspekty jediné transcendentní skutečnosti.

— podle formálního předmětu

Formálním předmětem míníme pojetí transcendentní skutečnosti v některém náboženství. Předmět vztahu je totiž v různých náboženstvích různě *formulován*. První, čeho si všimneme, a co náboženství od sebe výrazně odlišuje, je to, je-li transcendentní skutečnost chápána jako osobní nebo jako neosobní. V prvním případě jde o náboženství v širokém smyslu teistická s tím, že tu jsou potřebná ještě další rozlišení. Tam, kde jde o neosobní předmět vztahu, konstatujeme náboženství neteistická.

Výraz *neteistická* by mohl připomínat ateismus, o kterém bude ještě dál řeč. O to ale v tomto případě nejde. Důsledný ateismus popírá, že by existovalo cosi, co by přesahovalo tento svět a na čem by svět závisel. V neteistických náboženstvích se existence transcendentní skutečnosti uznává, ale nepřipí-

sují se jí osobní rysy. Například klasické čínské náboženství formuluje své pojetí nejvyšší skutečnosti výrazem *Ťien*, tj. *Nebesa*. Taoistická verze tohoto náboženství klade na nejvyšší místo *Tao*, což se překládá jako *Cesta*. Obdobné, i když poněkud komplikovanější, je to, jak si ještě ukážeme, v buddismu.

Rozpor mezi *teistickými* a *neteistickými* náboženstvími není zase tak propastný, jak by se při jednoduchém pohledu na věc mohlo zdát. I teistická náboženství užívají pro vyjádření božské skutečnosti neosobní výrazy, jako *cesta*, *pravda*, *život*, *světlo*. Podle hinduistických škol má *Bráhman* (nejvyšší bytost) aspekty osobní a neosobní. Školy, které se jinak mezi sebou respektují, diskutují o tom, zda lepším vyjádřením pravé povahy absolutna je osobní (*bhaktické* školy) nebo neosobní (např. *advaita védant*) výklad. I když judaisté zdůrazňují osobního Boha Starého zákona, uvažují v *kabbale* o božském základu, bezedné hlubině *En Sof*. I křesťané chápou, že když Bohu připisují osobní vlastnosti, dělají to jen *analogicky*, nikoli v jednoznačném smyslu. Vždyť charakteristickými znaky osoby jsou poznání a chtění. A Bůh jistě nepoznává v tom smyslu, že by mohl být teprve obohacen o nějaký poznatek, který by předtím neměl. To by znamenalo, že je nedokonalý, odkázaný na to, co se teprve doví, a že není Bohem. Podobně je to s chtěním. A zase v neteistických náboženstvích se osobní charakteristika Boha nepopírá, spíše se pokládá za méně vhodnou a podobně. V praxi ale vlastně osobní, a tím i dialogický prvek uplatňují.

U teistických náboženství musíme uplatnit ještě další rozlišení. Hrubší dělení by se týkalo o náboženství *monoteistických*, která uctívají jediného Boha, a *polyteistických*, jež mají bohů více. U čistého monoteismu nejde jen o *vztah* k jedinému Bohu (vztah úcty, touhy po přiblížení, poslušnosti), ale i o to, že se uznává existence jen jediného Boha. V tomto smyslu monoteistická jsou judaismus, křesťanství a islám, ale monoteistické tendence najdeme i v některých indických směrech a u některých neliterárních náboženství. Judaisté a muslimové někdy popírají, že křesťané jsou monoteisty, a křesťanské pojetí, že Bůh je jediný ve třech Osobách (viz bližší výklad v části věnované křesťanství) označují za *triteismus* (trojbožství). Někdy se užívá označení *etický monoteismus*, když se

s uctíváním jediného Boha spojuje mravní norma, zejména v podobě profetických náboženství (viz *shora*).

Již jsme se dotkli problému, že někteří kritici vidí bohy *polyteistických* náboženství jako zbožštěné skutečnosti tohoto světa: hrdiny, vládce, nevysvětlené tajemné úkazy a přírodní síly. K tomu, co už o tom bylo řečeno, můžeme doplnit, že polyteistům se bohatství nejvyšší bytosti, jež je zdrojem neskonale mnohotvárného a bohatého vesmíru, „nevejde“ do jediné božské postavy. Transcendentní skutečnost se jim rozpadá na množství dílčích božských postav. Často můžeme pozornějším zkoumáním zjistit, že polyteismus není chápán absolutně. U některých náboženství, která se klasicky považují za monobožská (např. u hinduismu), jejich filozofické a teologické texty ukazují, že postavy jejich pantheonu jsou jen projevy jediné absolutní skutečnosti. I u tak jednoznačně polyteistických systémů, jako jsou klasické řecké a římské náboženství, je přinejmenším podezřelé, že hlavní bůh se jmenuje prostě Bůh (*Zeus = theos = Bůh*) nebo Bůh Otec (*Jupiter = Deus Pater = Bůh Otec*), kdežto ostatní bohové mají obvykle jména podle dílčích imanentních skutečností. Ostatně vrcholní filozofové, jako *Plato* a *Aristoteles* a některé helénistické filozofické školy (např. *stoicismus*) tuto monoteistickou tendenci dovádějí do důsledků.

Vedle monoteismu a polyteismu můžeme ještě uvést jako zvláštní případ *henoteismus*, který sice uznává více bohů, ale jen jednoho uctívá. Příkladem henoteismu jsou místní kulty, ve kterých se z celého panteonu některého polyteistického náboženství uctívalo božstvo, jež mělo na daném místě chrám. V některých případech se zdá, jakoby *henoteismus* tvořil praktický přechod od polyteismu k monoteismu. Některé texty v bibli, konkrétně ve starších vrstvách starozákonního textu (viz blíže výklad o křesťanství), zní spíše henoteisticky, i když celek bible je jednoznačně monoteistický.

Deismus sice Boha uznává, ale zdá se mu, že nezasahuje do světa. Krajně zdůrazňuje transcendenci Boha. Proto tu lze mluvit spíše o filozofickém pojetí než o náboženství. Přesto však i zde může *vztah* k Bohu mít podobu obdivu a respektu. I když deisticky zabarvené je již chápání Boha u některých starých řeckých filozofů, s deismem jako rozvinutým pojetím se setkáváme až v novověku, hlavně v osvícenství.

Některá náboženství Boží transcendenci podceňují. Předmětem náboženského vztahu vlastně už není přesažná skutečnost. Zdálo by se tedy, že už nejde o náboženství. Zdá se ale, že v mnoha případech jde jen o různý výklad. Vždyť transcendenci sotva které náboženství chápe v deistickém smyslu. Transcendentní skutečnost je v tomto světě přítomna a prolíná jím. Lze říci, že mnoho náboženství to chápe tak, že nejvyšší skutečnost je *transcendentní* (přesažná vzhledem ke světu) a zároveň *imanentní* (přítomná ve světě). Přehnaný důraz na imanenci vede k *panteismu*. Filozof 17. století B. Spinoza vyjádřil toto pojetí slovy *Bůh neboli příroda*. Orientální náboženství často vykazují panteistické rysy. Někdy je nesnadné rozlišit, kdy jde ještě o osobní (teistické) pojetí nejvyšší skutečnosti, a přitom Bůh panteisticky splývá se světem, a kdy už panteismus přechází v neteistické pojetí.

Omezení typologie

Není vždy snadné zařadit náboženství podle vybraného taxonu. Ba dokonce lze říci, že *čisté* typy neexistují. Poukázali jsme už na příklad judaismu a hinduismu ohledně taxonu rozšíření nebo na nesnáze s formálním předmětem u některých orientálních náboženství (neteistické pojetí se mísí s různými podobami teismu). V této oblasti můžeme vést podobnou úvahu, k jaké dospěla psychologie. Tam také bylo období rozkvětu psychologických typologií (*introverti* a *extraverti*, *schizotýmové* a *cyklotýmové*, *astenici*, *atletici* a *piknici* atd.). Později došli psychodiagnostici k závěru, že čisté typy neexistují. Pesimisty by to mohlo vést k odmítnutí typologie. Materiál religionistiky by zůstal nadále chaotický a iracionální typologie by nadále ovládaly učebnice religionistiky, filozofie náboženství a fundamentální teologie. Psychologové šli jinou cestou. Taxony pro smysluplné utřídění a uspořádání své látky ponechali, přestali je ale chápat jako *typy*. Začali zkoumat, nakolik jsou u konkrétních jednotlivců zastoupeny např. *introverze* a *extraverze*. Z typů se staly *faktory*. Zastoupení faktorů v náboženském fenoménu lze asi sotva exaktně testovat a vyjadřovat početně. Lze ale jistě říci, že například

v *advaita védantu* (jeden z hinduistických směrů, viz dále) se polyteismus obsažený v klasických textech vykládá panteisticky s přesahy do neteistického pojetí. Nebo lze říci, že *judaismus* je prakticky z hlediska etnického náboženství národní, ale z hlediska zeměpisného rozšíření náboženství světové.

- Účel nesvětí prostředky, ty mají vlastní morální hodnotu.
- Je-li dán slib bez jakékoliv výjimky, pak jeho nedodržení není správné.
- Je-li dána alternativa, bezpráví snášet nebo činit, je povinností bezpráví snášet.
- Je třeba každému dát, co mu patří.

Na základě těchto a některých dalších zásad přirozené morálky, resp. přirozeného práva byl veden norimberský proces s nacistickými válečnými zločinci. Do oblasti přirozené morálky patří také většina morálních zásad buddhismu, džinismu, konfucianismu apod.

Přesvědčení o posmrtném životě a odplatě za dobro a zlo v něm pocházejí ze zjevení i z přirozeného poznání.

ZÁKLADNÍ POSTOJE K TRANSCENDENTNÍ SKUTEČNOSTI – BOHU

I. FILOZOFICKÉ POSTOJE A JEJICH CHARAKTERISTIKY

Historicky lidstvo zaujalo ve vztahu ke zkušenostně poznatelnému světu a přesahné (transcendentní) skutečnosti následující filozofické postoje:

A) Monismus

V něm jsou smyslově, zkušenostně poznatelný svět a transcendentno ztotožněny. Dělí se na:

- 1) **Ateismus**, který považuje transcendentno za pouhý dosud nepoznaný projev hmotného světa, nebo vůbec odmítá jeho existenci.
- 2) **Panteismus**, který považuje smyslově poznatelný svět za pouhý projev světa transcendentního, jakýsi „závoj“ (mája), zastírající pohled na skutečný stav věcí.

B) Dualismus ontologický

V něm jsou smyslově poznatelný svět a transcendentno považovány za dvě vedle sebe stojící reality, které jsou ve vzájemném vztahu (např. jako auto a jeho konstruktér, příp. zároveň řidič). Dělí se na:

- 3) **Deismus**, který přijímá transcendentní skutečnost jako stvořitele (konstruktéra) světa, který jej vytvořil a vložil do něj zákony, do dění však dále nezasahuje a ani nemůže, neboť zákony platí i pro něj a jsou nezměnitelné, platí zásada, že zákon stojí nad zákonodárcem.
- 4) **Teismus**, který přijímá transcendentní skutečnost jako stvořitele světa, který však svět dále řídí a udržuje, může do něj zasahovat, měnit zákony nebo z nich dělat výjimky podle své vůle, zákonodárce stojí nad zákonem.

1. Ateismus

- a) Ve své původní podobě je transcendentno zcela odmítnuto, a to apriori, bez zkoumání, je to vlastně únik před řešením problému, je nevědecký, uspořádání světa je považováno za dílo náhody, hmota a energie za věčnou.
- b) Ve vyspělejší podobě, kdy se opouští princip náhody, jak se zdá, i pro ateisty neudržitelný, vychází z předpokladu, že hmota samovolně směřuje k vytváření struktur stále složitějších, vznik rozumu je principem procesu sebepoznávání hmoty. Vznik rozumu byl vždy v možnosti hmoty a k uskutečňování dochází samovolným, ale zákonitým vývojem hmoty. Ve skutečnosti tato forma ateismu implantuje některé vlastnosti transcendentní skutečnosti hmotě, ale v podobě značně nedokonalé, a tedy i nepravdivé.

Ateismus je vlastní jakýsi filozofický fatalismus, konečný cíl je předem dán, nelze o něm svým jednáním rozhodovat, úplným a definitivním koncem individua je rozpad na prach, molekuly a atomy. Morální zákon je relativizován, jde o pouhý úzus společnosti, který podléhá změnám a vývoji.

2. Panteismus

Panteismus je ve skutečnosti velice blízký vyspělejší formě ateismu, která z něj zřejmě čerpala myšlenky a pouze obrátila vztah mezi světem a transcendentnem.

Smyslově poznatelný svět je chápán jako pouhý projev neprojeveného, transcendentna, jakýsi „závoj“, mája, zastírající skutečný stav, někdy jako sen boha Brahmy, jindy jako proces sebepoznávání boha. Bytosti i věci ve světě jsou pouhými částechkami transcendentna, které si musí obvykle v nesčetných převtěleních (reinkarnacích) uvědomit a poznat, že individuální existence je pouze zdánlivá, a nikoli skutečná. Není-li si ovšem jakákoli část transcendentna (boha) vědomá své totožnosti s ním, je bůh v tomto okamžiku nedokonalý, nejde tedy o Boha.

Svět je v panteistickém pojetí součástí boha, příp. z něj vzniká emanací (vyplývá) a do něj se jednou zpět vrátí; z toho vyplývá fatalismus, poslední cíl je předem dán, není volby, jen co do délky cesty (počtu reinkarnací). Jelikož veškeré činy, dobro a zlo jsou v důsledku činností boha, je morální zákon relativizován. Platí sice zákon karmy, odplaty činů v budoucích životech, nelze se však z něj vymanit ctností, neboť za ni nepřísluší věčná odměna, pouze odměna v příští reinkarnaci, ale zkušeností totožnosti individua s absolutnem. Ale pro toho, kdo se takto vymanil ze zákona karmy, ztrácí dobro i zlo smysl; ideálem je nezúčastněnost, příp. nečinnost ve věcech světa, ale to může vést i k tomu, že já, vědoucí, mohu absolutně vše, vím přece, že jsem bůh, pro mne žádná morálka neplatí.

3. Deismus

Deismus dospívá k pojetí Boha jako stvořitele světa, který stvořil vedle sebe. Na počátku určil konečný cíl a stanovil zákony, podle kterých k němu vše neodvratně spěje. V běhu světa je nečinný, nezasahuje do něj a ani nemůže, zákony, které do světa vložil, mu to nedovolují. Kdyby do nich zasáhl, asi by došel újmy, utrhlo by mu to prsty (kdyby nějaké měl) nebo tak nějak. Takový obraz Boha popírá jeho absolutní dokonalost a všemohoucnost, je proto nutně neúplný a nepravdivý.

V morálce obvykle platí zákon karmanu a reinkarnace, který zde má povahu přírodního zákona a každého vychovává k tomu, aby došel k předem stanovenému konečnému cíli, z toho nutně vyplývá, že i člověk je tvor nesvobodný, nesvéprávný. Dochází k popření lidské svobody.

4. Teismus

Teismus uznává všechny vlastnosti Boha, které vyplývají z přirozených důkazů existence. Dělíme jej na:

a) monoteismus, b) henoteismus, c) dualismus morální, d) dualismus metafyzický, e) dvojediné božství, f) polyteismus

a) Monoteismus

Monoteismus uznává jediného pravého Boha, stvořitele všech věcí (světa), který je dokonalý. Svět stvořil Bůh z ničeho, (ex nihilo), ze své svobodné vůle. V souladu s vlastnostmi Boha byl svět stvořen jako dobrý, zlo nebylo stvořeno jako samostatný princip. Zlo je pouhým nedostatkem, odmítnutím dobra. Téměř ve všech případech je zlo individuálním, zdánlivým, dočasným dobrem, které je ve vztahu k dokonalému dobru zlem.

b) Henoteismus

Henoteismus je zdánlivě podobný monoteismu. Můžeme v něm rozlišit dvě formy:

- 1) Uznává, resp. uctívá jediného boha, nevylučuje však existenci jiných, i jemu nepřátelských bohů, např. bohů jiných národů.
- 2) Přejíždí formu mezi monoteismem a polyteismem, kdy se osamostatňují různé projevy boha, mají své formy, jména a způsoby uctívání, ale vědomí jedné božské podstaty je přítomno, pod všemi jmény a vlastnostmi je uctíván týž bůh, který také v hymnech a modlitbách vlastně přebírá funkce a vlastnosti všech bohů. Jde vlastně o určitou formu monoteismu. Tyto projevy henoteismu jsou časté zejména v indických védách (v Rgvédu).

c) Dualismus morální

Dualismus morální je v principu monoteismus, kde však stvořitel vytvořil na sobě nezávislé principy dobra a zla, třeba i mimovolní myšlenkou (některé teologické úvahy zoroastrismu). Dobra a zlo tedy působí ve světě jako dva na sobě nezávislé principy, sobě nepřátelské, ale stvořitel nakonec vše obrátí k dobrému. V této formě morálního dualismu je sice popřen Bůh jako nejvyšší a dokonalá Moudrost, která nemůže nic tvořit mimovolně nebo omylem, ale přesto jde o filosofický a náboženský systém monoteismu nejbližší. Některé prvky morálního dualismu nalezneme i v monoteistických náboženstvích (židovství, křesťanství, islám), ale v nich není zlo samostatným božským ani stvořeným principem, ale absencí dobra.

d) Dualismus metafyzický

Vychází z duality principů nejen morálních, ale i metafyzických (podstatných), např. dualita ducha a hmoty, světla a tmy, dobra a zla. Svět není výtvorem dobrého Boha, který je tvůrcem ducha a světla, ale jeho nepřítelem, demiurga, tvůrce hmoty a tmy, který se zmocnil části emanace (výronu) světla či ducha a uvěznil jej ve tmě (hmotě). Morálním příkazem je napomáhat uvolnění části světla (ducha) ze zajetí tmy (hmoty), aby se mohl vrátit zpět ke zdroji světla (ducha). Způsoby jsou rozmanité, od celibátu po sex, plození potomstva je ve všech případech nežádoucí – napomáhá udržení částí světla v zajetí tmy, zabíjení nenarozených – potraty mohou být až náboženským příkazem. Jinými formami uvolňování zajatého světla mohou být např. trávení potravy, spalování věcí v ohni a pod. Morální příkazy nabývají někdy až groteskních podob (podrobněji se s tím setkáme při gnosi), reinkarnace jsou obvykle přijímány.

Již z hlediska jediného celkového dostatečného důvodu transcendentní skutečnosti odporuje tento systém přirozenému poznání transcendentní skutečnosti (Boha), a je z tohoto důvodu nepřijatelný.

e) Dvojedinost božství

Jde o zvláštní případ dualismu, který se netýká morálních ani metafyzických principů, ale pojímá jednotný božský princip ve dvou odlišných aspektech. Toto náboženství bylo rozšířeno v Asii od Tibetu přes Mongolsko po Sibiř pod názvem **bon** nebo **mithraismus**

(nejvyšší božstvo je často nazýváno Mithra). V zásadě uznává jediný princip božství, který však chápe ve dvou různých aspektech jako dvě osoby. Příklady tohoto pojetí známe z Tibetu, Mongolska a od jenisejských Kirgizů. V případech, kdy je v jednotném principu rozlišován mužský a ženský aspekt, vznikají spekulace o plození a rození dalších božských bytostí a je zahájena cesta k polyteismu (viz Tibet).

V morálce nemá zlo samostatný transcendentní princip, je nedostatkem, resp. odmítnutím dobra. Proviňují se nejen pachatelé bezbožných skutků, ale celé společenství, které k jejich skutkům přihlíží a netrestá je. Trest, nemoci, neúroda, válka pak právem postihují celé společenství. Nejtěžšími „hříchy“ jsou lež, zrada a nedodržování smluv. Od věřících jsou vyžadovány aktivní činy ve smyslu konání dobra a odmítání zla a bezbožnosti. Pravděpodobně proto přijímali vyznavači bonu poměrně ochotně křesťanství a islám, proti buddhismu dlouho bojovali.

f) Polyteismus

Teistický náboženský systém, který se vyznačuje tím, že je v něm více bohů, kteří existují a působí vedle sebe, někdy v souladu, někdy i protichůdně.

Teoretickým (filozofickým) základem polyteismu je analogická úvaha o podobnosti světa smyslově vnímatelného a světa transcendentního. Stejně jako ve světě hmotném existuje celá řada bytostí a věcí, z hlediska dokonalosti hierarchicky odstupňovaných, předpokládá se rovněž existence duchových bytostí, hierarchicky odstupňovaných ve světě transcendentním. Nepředpokládá se však existence transcendentních věcí, neboť duchové bytosti věci nepotřebují vzhledem ke své duchové podstatě. Někdy se předpokládá existence idejí, a to i věcí neživých. Z historického přesvědčení lidstva (národů) lze doložit, že víra v existenci transcendentních duchových bytostí je všeobecná (důkaz z historie lidstva), a to i v monoteistických náboženstvích.

V židovství a křesťanství jde o víru v anděly, v islámu přibývá ještě víra v nižší duchové bytosti, džiny. Rozdíl mezi anděly na jedné a pohanskými bohy a islámskými džiny na druhé straně je v tom, že andělé jsou duchovní bezpohlavní bytosti, které nezakládají rodiny ani rody (každý jsou „rod“ či „druh“ sám pro sebe), jsou nesmrtelní. Naopak bohové a džinové jsou bytosti sice duchové, alespoň většinou, ale

rozlišeného pohlaví a zakládají rodiny a rody, někdy jsou i smrtelní. Podle některých koncepcí, zejména židovských z doby okolo změny letopočtu a snad i dříve, v lidové víře mají andělé s pohanskými bohy společné ještě to, že i někteří andělé jsou správci věcí stvořených, jejichž správa jim byla Bohem svěřena, takže se mluví např. o andělu povětří, Země, vod, úrody atd. (viz Bohovědný slovník naučný, heslo andělé). V extrémních případech, ale spíše až v gnosti se vyskytuje také představa demiurga (božského řemeslníka), anděla či boha, který byl nejvyšším Bohem pověřen stvořením a uspořádáním světa.

Polyteismus je v mnoha případech vlastně v principu monoteismem uznávajícím jediného nejvyššího boha, vládce a stvořitele, který ostatní bohy stvořil, případně zrodil, a ti jsou mu podřízeni. V těchto případech je zachována jednota transcendentního principu a hierarchické uspořádání transcendentního světa.

Nejvýraznější náběh k monoteismu byl v Egyptě v kultu věsetského (thébského) Amona, který byl ztotožněn s bohem slunce Ré (totožný s Atumem) v postavě Amemrea, krále bohů, stvořitele bohů i lidí. Ve vztahu k tomu byla monoteistická reforma krále Achnatona (Amenhotepa IV.) s uctíváním Atona, slunečního kotouče, jako jediného boha v duchovním smyslu krokem zpět, od uctívání stvořitele k uctívání stvořené věci, a už i proto odsouzena k neúspěchu.

II. MYTOLOGICKÝ POSTOJ K TRANSCENDENTNÍ SKUTEČNOSTI

Mytologický postoj k transcendentní skutečnosti se liší od filozofického postoje přenášením zkušeností ze smyslově poznatelného světa do světa transcendentního, a tím dochází i k narušení podoby Boha získané z přirozeného (rozumového, resp. filozofického) poznání.

Vznik mytologie

Vznik mytologie souvisí s prvky přírodního náboženství, tedy uctíváním přírodních sil, příp. jejich perzonifikací, které se záhy připojuje k přirozenému náboženství – uctívání Nejvyšší bytosti – boha,

dujícím odpoutání být vědom rizik, neměl by polevovat v sebekontrolu a měl by připustit kontrolu prostřednictvím odborné diskuse.

Břetislav Horyna ve svém *Úvodu do religionistiky* formuluje jako úkol oboru přispívat k porozumění a dorozumění.²⁷ To jde jistě dál než pouhá deskripce. Zejména tam, kde má religionistika posloužit k dorozumění mezi současnými náboženstvími a spiritualitami, jakož i mezi nimi a sekulární kulturou. Neteologické, avšak angažované interpretace navazují na kritickou sociální teorii. Náboženské či mystické zkušenosti v hloubce a na průsečíku různých náboženství jsou ochotny opatrně připsat reálný status, aniž by se k tomu vyjadřovaly dál metafyzicky či teologicky. Volí *informovanou empatii*. Ukazují možnost nalezení zkušenostní báze tradičních i současných náboženství a možnost její akceptace bez nutnosti názorové změny či změny příslušnosti. Polarita důsledné kritičnosti vůči náboženským výpovědím a na druhé straně participace na tom, o čem, vypovídají, je plodná.²⁸

²⁷ Břetislav HORYNA: *Úvod do religionistiky*, Praha: ISE, 1994.

²⁸ Tento přístup představuje knižní studie Philips WEXLER: *The Mystical Society. An Emerging Social Vision*, Westview Press: Boulder – Oxford, 2000.

3 GLOBÁLNÍ GEOGRAFIE SOUČASNÉHO NÁBOŽENSTVÍ

3.1 Náboženské mapy

Je-li řeč o současné religiozitě, očekává se informace o zastoupení jednotlivých náboženství v jednotlivých zemích či regionech. Zde necháme otevřenu otázku, mají-li na náboženství vliv danosti, jimiž se zabývá fyzická geografie, např. přímořské či pevninské území, nadmořská výše, klimatické pásmo, délka dne a noci a podobně. Relevantní jsou však informace o vysokém či nízkém, rostoucím nebo klesajícím výskytu náboženských postojů, sebeidentifikací či praktik v populaci. Religionistika je tu odkázána na spolupráci s geografii a demografií. Může kriticky akceptovat údaje získané ve výzkumech motivovaných vědeckým zájmem, ale též data ze sčítání lidu, pokud se v něm klade dotaz na náboženskou příslušnost.

Tradiční územní jednotkou komparovanou z hlediska výskytu náboženství je stát. To je však spojeno s problémy. Je jistě problematické srovnávat religiozitu Andorry s religiozitou Číny. V rámci státu mohou být propastné rozdíly: v referování o výzkumech narážíme na tak velké rozdíly mezi starými a novými německými spolkovými zeměmi, že se přes sjednocení Německa uvádějí data odděleně. Důležité rovněž je, jakou metodou se kde zjišťuje zastoupení náboženství v obyvatelstvu. Spolehlivost a přiměřenost metod a kvalita získaných informací je dána vědeckou úrovní postupu, ale také možným následným ideologickým zkreslením korektně získaných informací při jejich předávání veřejnosti. Náboženství a politika jsou dodnes ve značné části států světa provázány a politické zájmy mohou vést ke zkreslování údajů ve prospěch nebo v neprospěch náboženství vůbec nebo jednotlivých jeho směrů. Jistou potíž také tvoří některé chudé země, kde se výzkumy nekonají a religiozita se tam pouze odhaduje.

Při posuzování informací o zastoupení jednotlivých náboženských směrů je nutno pamatovat na to, že čím větší je měřítko, tím menší je

přesnost. Při vytváření náboženské mapy světa (obr. 1) je zvykem pro přehlednost označit území každého státu na mapě jednou barvou, přičemž pro některé země je to výstižné, např. v Saúdské Arábii je zastoupen pouze sunnitský islám. U zemí nábožensky pestrých barvu určí nejsilněji zastoupené náboženství (nebo směr v něm), přičemž nemusí jít zdaleka ani o polovinu obyvatel (USA). Až když se zmenší měřítko a uvede se např. náboženská mapa Evropy, je možno barevně odlišit dílčí regiony nebo zastoupení např. dvou vyznání či dvou různých postojů k náboženství (včetně postoje, který se v českých přehledech uvádí pod záhlavím „bez vyznání“). (Viz obr. 1 v příloze za str. 32.)

3.2 Náboženství v singuláru a plurálu

Komparace náboženství a jejich pozice v jednotlivých regionech a ve světě předpokládá jeho pluralitu a diversitu. Pokládá se za samozřejmé, že jsou různá náboženství a že jsou mezi sebou v nějakých vztazích (koexistence, konflikt, dialog, sdílení apod). Podobně jako latinské slovo *religio* v původním římském užití, tak ani české slovo *náboženství* nemá samostatný tvar plurálu. To, že existují vedle sebe jednotlivá náboženství, každé charakterizované náboženskou komunitou, její organizací a působením náboženských autorit, regionem, posvátnou literaturou (jde-li o náboženství literárně fixované), doktrínou či mytologií a rituálem, je relativně pozdní, spíše novověké pojetí. Při tomto objektivovaném a zvěcněném pojetí ustupuje náboženství definované jako vztah a děj. Nepřihlíží se k jeho personálnímu a procesuálnímu charakteru.

Za samozřejmou se považuje existence takových celků, jako je čínské tradiční náboženství, hinduismus, buddhismus, judaismus, křesťanství a islám. Dodávají se ještě archaická etnická náboženství označovaná někdy ne zcela korektně jako kmenová či domorodá. To se v současné diskusi prokazuje jako umělé. Každé z takto určených náboženství má rozostřené hranice, u některých se náboženství prolíná s filosofií, životním stylem, mimovědeckou terapií apod. V případě hinduismu jde spíše o zvnějšku stanovené označení pro okruh nepřesně určených náboženství.¹ Hranice náboženských identit jsou pružné a historicky proměnlivé, do jisté míry přístupné.

¹ Martin FÁREK: 2006.

Ta část současné religiozity, již tvoří směry nové svým původem, nové v daném prostředí, nebo nově úspěšné směry staršího původu, se v globálních přehledech jeví jako nepřítomná. Ztrácí se mezi miliardami křesťanů a muslimů a stamiliony lidí hlásících se k dalším velkým náboženstvím. Někdy jsou pohlceny směry, na něž navazují. Některé alternativní a atypické směry vycházející z křesťanství jsou započítány ke křesťanství, jiné podle libovůle ustavené jako samostatná minoritní náboženství. Zvláštní místo mají náboženství nevhodně označovaná jako synkretická, jež je nesnadné někam přiřadit.

3.3 Náboženská charakteristika světadílů²

3.3.1 Severní Amerika

Původní náboženství Severní Ameriky, Kanady a Spojených států amerických dnes zastupují severští Inuité a indiánské národy rozptýlené po celém území. Zacházení přistěhovalců s nimi vedlo u četných národů k jejich vykořenění a ke ztrátě vazby na tradici. Jen některá etnika si uchovála vlastní náboženství, které pak s nimi prochází proměnami v dalších staletích. Některé obřady, zvyky a postoje překračují původní hranice a formuje se panindiánská religiozita. Plná tolerance úřadů k náboženským projevům původních obyvatel USA je nového data. Zajišťují ji až zákony z let 1978 a 1994. Část původních obyvatel prošla christianizací, přičemž výsledkem jsou někdy eklektické kultury.³

První vlna přistěhovalců z Evropy souvisela s náboženskými vyznáními, která v katolické ani protestantské Evropě nebyla tolerována. Severní Amerika se stala útočištěm pietistických, probuzeneckých

² Za spolehlivý, často aktualizovaný elektronický zdroj informací o náboženství v jednotlivých zemích se pokládá CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>; údaje z jiných dále uváděných pramenů jsou s ním konfrontovány.

³ Přehledově a aktuálně i na základě terénních výzkumů Livia ŠAVELKOVÁ: „Religiozita Indiánů Severní Ameriky“, *Dingir* 4 (2008), s. 122–125; širší přehled se třemi podrobnějšími popisy tradičních přesvědčení a praktik, jakož i změn v současném světě (do začátku 90. let minulého století) Áke HULTKRANTZ: *Domorodá náboženství Severní Ameriky: síla vizi a plodnosti*, Praha: Prostor, 1998.

a evangelikálních křesťanů⁴ a místem vzniku letničního křesťanství v těchto kruzích. Na začátku 20. století se v tomto prostředí zformovalo fundamentalistické hnutí. V prostředí tzv. biblických konferencí reagujících na dobově převládající liberální protestantismus byla formulována alternativní kréda, *niagarské* (1878) a *pětibodové* (1895) zdůrazňující neomylnost Bible a požadující její (domněle) doslovný výklad. K jednotlivým tématům agendy těchto konferencí byla vydána série brožur se společným názvem celé řady *The Fundamentals*. Byly financovány prezidentem ropné společnosti Unocal Lymanem Stewartem a mohly proto být rozesílány zdarma na miliony adres. Fundamentalismus (nazvaný tak podle názvu série brožur) si ponechal tuto sociálně-ekonomickou a z toho vyplývající politickou vazbu a k náboženské přibral i konzervativní politickou agendu, např. nízké daně, minimální pravomoci Unie, odmítání rovnoprávnosti žen, odmítání rasové integrace, odmítání státní registrace párů stejného pohlaví apod. Jejich zahraničně-politická agenda zahrnuje mj. přehodnocení smluv o kontrolovaném omezení strategických zbraní.

Nejsilnějším vyznáním v USA jsou římsští katolíci. Desítky milionů příslušníků však mají i konfese jinde ve světě menšinové, především baptisté a metodisté. K americké náboženské pluralitě se připojila i další křesťanská vyznání. Anglikáni se etablovali jako protestantská episkopální církev. Přistěhovalci z částí Evropy mluvící jinými jazyky než angličtinou, přinesli s sebou svá vyznání, např. luterství nebo pravoslaví. Další obohacení současné americké náboženské scény přinesly miliony Židů a přistěhovalci z Asie, hinduisté a zejména buddhisté. Silnou vazbu na ideje inspirující Prohlášení nezávislosti (1776) a Ústavu (1787) má svobodné zednářství, které sice není náboženství, ale je propojeno s hermetickým duchovním proudem.⁵ V mimokřesťanských směrech orientálního i západního (hermetického) původu hledala zázemí i americká kontrakultura. V tomto prostředí vzniklo např. hnutí *New age* a spirituálně laděná *transpersonální psychologie*.⁶

⁴ Za typické pro evangelikální křesťany se považuje především (plnoprávné) členství ve sboru, resp. církvi na základě konverze. Letniční křesťanství obvykle vychází z tohoto základu a navíc zdůrazňuje aktuální působení Duch svatého, např. přítomnost prorokování a uzdravování i v dnešních církvích.

⁵ Miloš MRÁZEK: „Americký svatý experiment“, *Dingir* 2 (2006), s. 44–47.

⁶ Jiří MOTL a Martin NOVÁK: „Náboženský rozměr kontrakultury“, *Dingir* 2 (2006), s. 52–53.

3.3.2 Latinská Amerika

Latinská Amerika od mexických hranic s USA po Ohňovou zemi prošla odlišným náboženským vývojem a náboženská situace je tam dnes jiná.

Střední a Jižní Amerika byla dobyta katolickými Španěly a Portugalci. U části původních obyvatel narazili na rozvinutou civilizaci. V mnohem větší míře došlo k asimilaci než k vysídlování a vyvražďování Indiánů, jak tomu spíše bylo v Severní Americe. Indiáni byli zotročováni latifundisty, ale zachraňováni některými církevními činiteli, jejichž příkladem může být i literárně činný Bartolomeo de Las Casas.⁷ V Mezoamerice kulturní a náboženskou pluralitu rozšířili ještě otroci afrického původu a jejich potomci.

Vývoj od Mexika na jih vyústil v silnou převahu římskokatolické církve, prokazující jistou volnost vůči své evropské domovině. Postupně se odklonila od náboženské obhajoby držitelů ekonomické a politické moci a odkazování trpících na záhrobní blaženost a zaujala politickou pozici ve prospěch sociálních vrstev vytlačených na okraj společnosti v podobě takzvané teologie osvobození,⁸ která není jen teologií jakožto akademickou disciplínou,⁹ ale i praxí. V křesťanském spektru Latinské Ameriky se v posledních letech prosazují rovněž evangelikální a letniční protestantské směry importované především z USA.

Významný podíl na religiozitě této oblasti mají eklektické kultury propojující indiánské, černošské a křesťanské náboženské prvky. Afrobrasílské náboženství *candomblé* se rozšířilo i do dalších latinskoamerických zemí. Náboženství obklopené senzačními historkami, označované jako *vodun*, případně *vudú* má kořeny v Africe a zejména na Haiti se propojilo s dalšími etnickými a náboženskými prvky. Rovněž náboženství *santería* smísilo prvky africké (konkrétně jorubské), indiánské a hispánské katolické a jeho domovem je zejména karibská oblast. Další podoby míšení a adaptace tradičních náboženských prvků v tomto prostředí dokumentuje publikace David Carrasco: *Náboženství Mezoameriky*.¹⁰

⁷ Překlad jeho textu s informativním úvodem Bartolomé de LAS CASAS: *O Zemi indijských pustošení a vyhlášení zpráva nejstručnější*, Praha: Lidová demokracie, 1954.

⁸ Vít URBAN: *Katolická radikální levice v Latinské Americe šedesátých let*, Mezinárodní politika, 3 (2001), s. 8–9 (stručná neteologická informace o tomto hnutí).

⁹ Teologický základ této teorii a praxi poskytl německý autor, jehož hlavní dílo je k dispozici v češtině: Johann Baptist METZ: *Úvahy o politické teologii*, Praha: ISE, 1994.

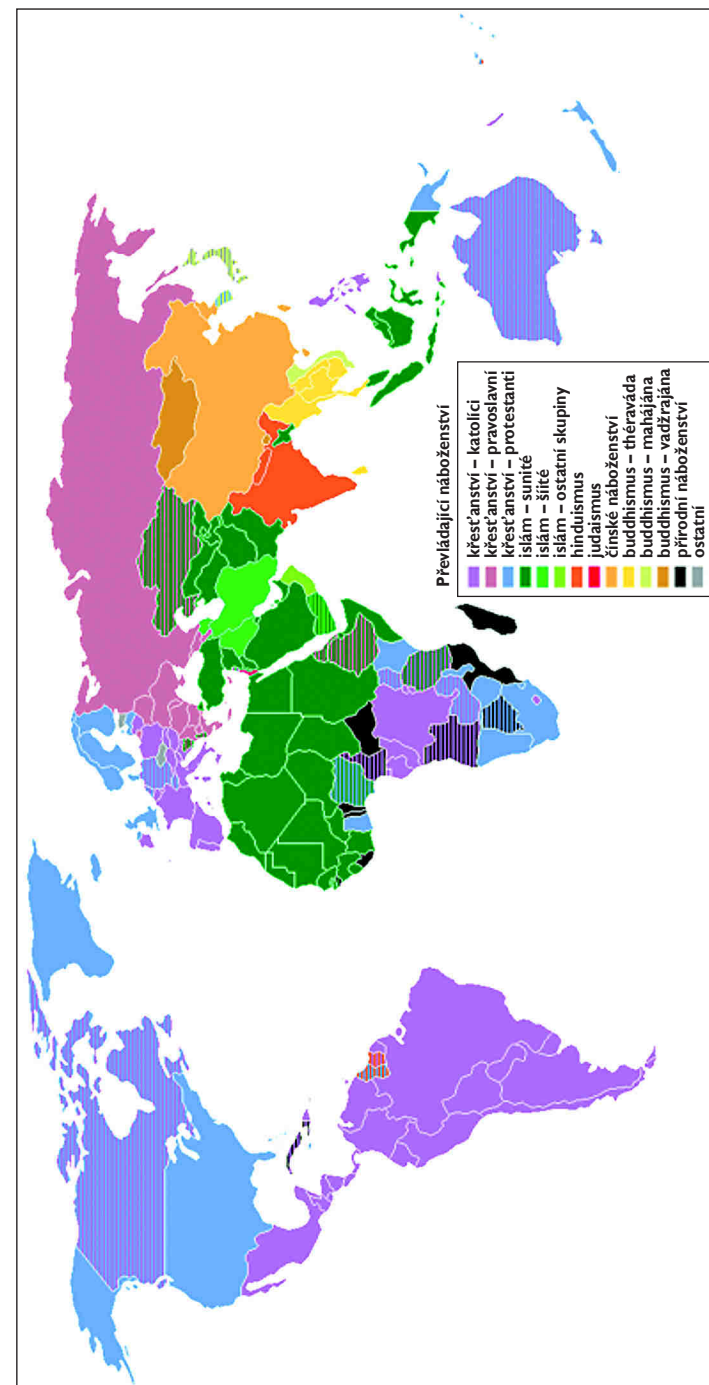
¹⁰ David CARRASCO: *Náboženství Mezoameriky: Kosmovize a obřadní centra*, Praha: Prostor, 1998, zejm. kapitola 5 „Mezoamerika a Nový svět: kolonialismus a tvůrčí přístup k rozmanitým náboženským vlivům“, s. 163–201.

3.3.3 Evropa

Je-li řeč o Evropě, případně též o evropských hodnotách, míní se Evropou útvar spíše politický, popřípadě kulturní než geografický. Konvenční rozdělení euroasijského kontinentu Uralem a Kavkazem se pro tyto úvahy jeví jako nepodstatné. Mluví-li se o křesťanské Evropě, je jeden z evropských po staletí křesťanských národů, Rusové, rozdělen hranicí Evropy a Asie. Dva další křesťanské národy, jeden jako vůbec první v dějinách se státně uznaným křesťanstvím (deset let před Římskou říší) jsou Arméni a Gruzíni, které ovšem libovůle geografů umístila do Asie. Naproti tomu křesťanská Evropa byla po celé své doložené dějiny rovněž židovskou Evropou. Minorita sefardských a aškenázských Židů zřetelně spolupůří evropskou tradici. Rovněž tradiční islámské enklávy v Evropě rozbíjejí nábožensky monolitní ideologický obraz Evropy (asi milion Baškirů na jihovýchodě evropské části Ruska, polští Tataři, Bosňané, asi polovina Albánců, kosovští Albánci, Turci v evropské části Turecka a jako minorita jinde na Balkáně).

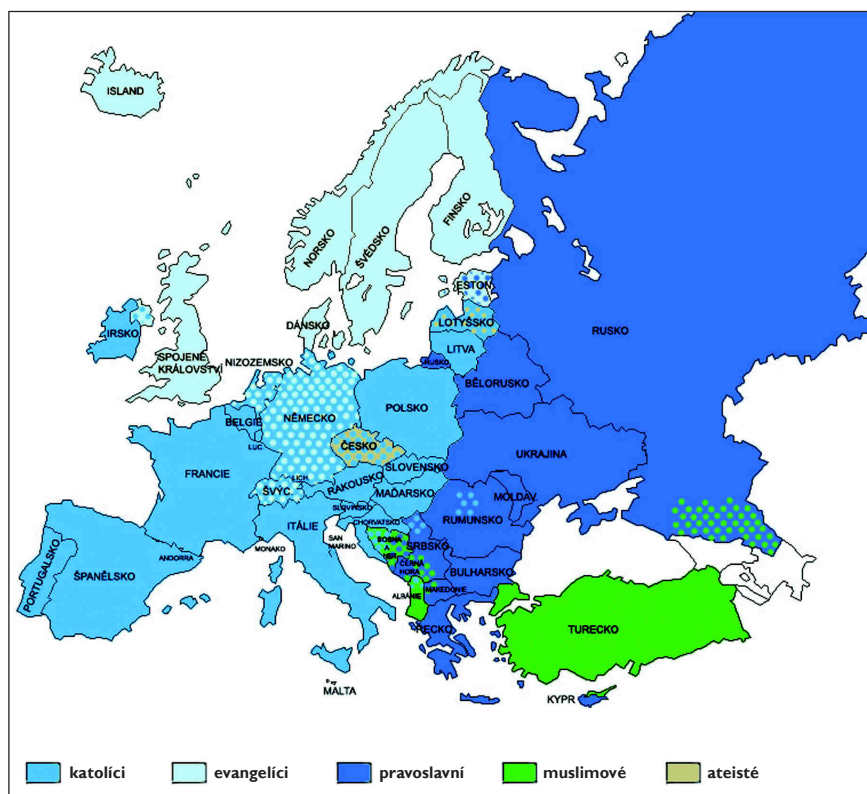
Křesťanská vyznání jsou rozložena v Evropě tak, že sever (skandinávské země a dvě země baltské, Lotyšsko a Estonsko) je převážně luterský, v Německu jsou přibližně napůl zastoupeni evangelici (převážně luteráni, ale též unionovaní a reformovaní) a katolíci. Podobně je mezi katolíky a reformované rozděleno Švýcarsko. Střední Evropa, západ Balkánu (Slovinsko, Chorvatsko, část Albánie) a pak dále národy západní a jihozápadní Evropy jsou převážně katolické, i když římská katolická v nich netvoří vždy většinu obyvatelstva. Ve východní a jihovýchodní Evropě převládá pravoslavné křesťanství (viz obr. 2).

Religiozita v Evropě vykazuje při vši etnické a politické příbuznosti evropských národů propastné rozdíly. Ukazatele jako počet lidí, kteří se hlásí k nějakému náboženskému směru nebo počet respondentů věřících v Boha (s potížemi spojenými s touto otázkou) se zásadně liší i v sousedních zemích, jako je např. Česko a Polsko. Bohužel však nejsou k dispozici spolehlivé, stejnou metodou získané údaje za všechny evropské státy. Jak ukazuje obr. 3, jsou náboženské postoje silně zastoupeny zejména v Polsku, Irsku, Řecku, Španělsku, Portugalsku, na Maltě a na Kypru. Nejvíce osob v Boha nevěřících je v zemích jako Estonsko, Česko, Nizozemsko a skandinávské země. Z tohoto přibližného přehledu je zřejmé, jak uspěchané jsou odhady, že by takto měřená religiozita měla souviset např. s politickým vývojem, s příslušností k západnímu (katolickému a protestantskému) či východnímu (pravoslavnému)

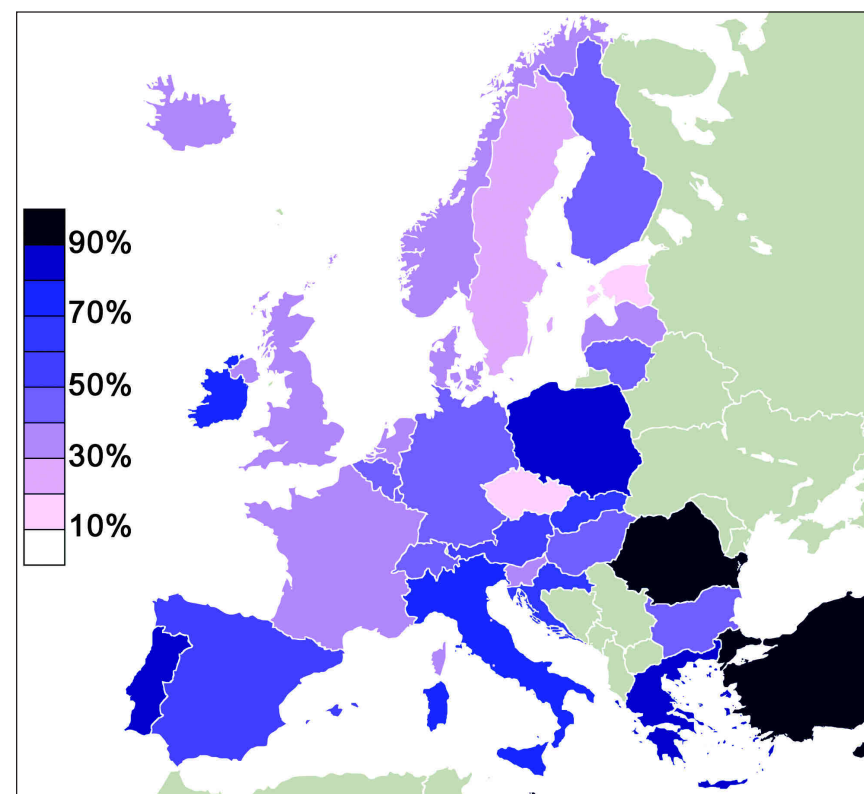


Obr. 1 Náboženská mapa světa

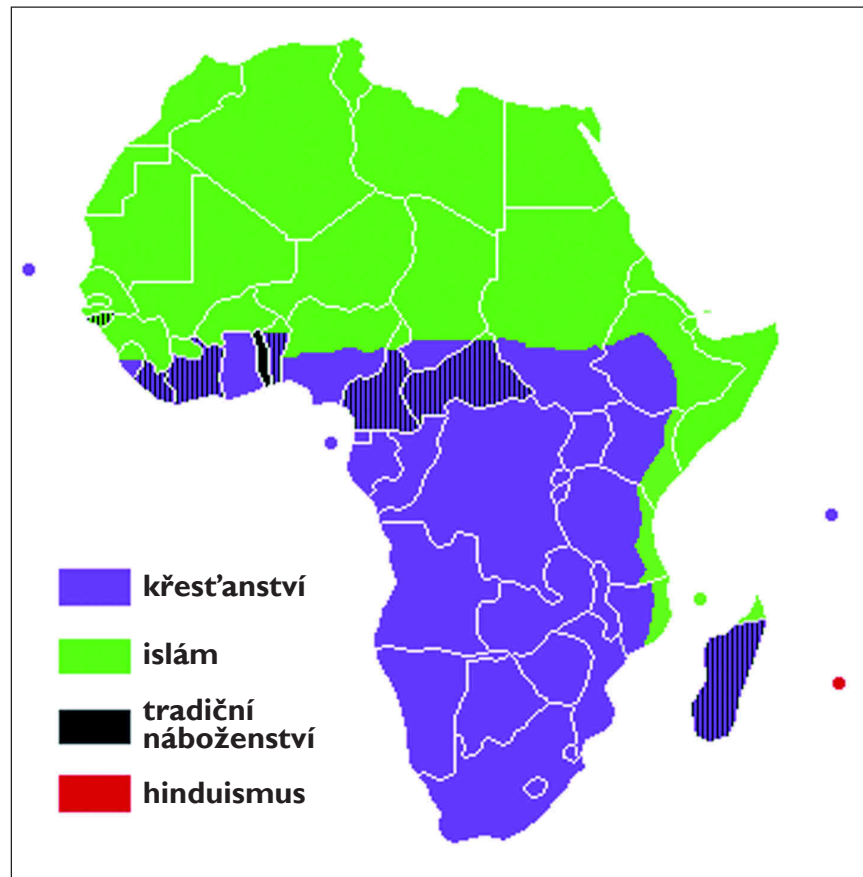
http://cs.wikipedia.org/wiki/Náboženství_ve_světě



Obr. 2 Náboženská vyznání v Evropě (dle majoritních náb. skupin)
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Nabozenstvi_evropa.jpg



Obr. 3 Evropské země podle zastoupení obyvatel věřících v Boha
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Europe_belief_in_god.svg



Obr. 4 Hlavní náboženské směry v Africe

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Religion_distribution_Africa_crop.png

vyznání a typu evropské kultury. Diskutabilní je role převažujícího vyznání: v zemích s převahou křesťanství reformačního typu se podle prozatímních údajů jeví náboženská angažovanost obyvatelstva nižší, ale není to jednoznačné. Výjimkou je právě Česko. Pro odpověď na legitimní otázku, co je příčinou někde vysoké a někde nízké religiozity, ještě chybí přesné údaje za všechny evropské (a jistě nejen evropské) státy a podrobná znalost detailněji rozlišených postojů k náboženství a motivací. Zde je pole pro možné další výzkumy, které se však z hlediska předpokládaných prostředků jeví jako málo pravděpodobné¹¹ (viz obr. 3).

3.3.4 Asie

Asie je nábožensky nejpestřejší částí světa. Přehlížena bývá křesťanská složka asijského obyvatelstva, především desítky milionů Rusů v asijské části Ruska. Křesťanství převládá v několika asijských zemích: v Gruzii, Arménii, i na Filipínách. Silně je zastoupeno v Libanonu (kolem 40 % obyvatel), nově také (jako výsledek misijního působení) v jižní Koreji (pravděpodobně jako nejsilnější náboženská skupina, který předběhla tradiční buddhismus).

V Asii, na Arabském poloostrově, se zrodil a odtud dále expandoval islám. Výrazně převažuje ve všech arabsky mluvících zemích s výjimkou Libanonu, kde je muslimů kolem 60 %. Ve střední Asii je skupina států se silně zastoupeným islámem, např. nerozlehlejší vnitrozemský stát světa Kazachstán (ovšem s řídkou populací). V Indické republice tvoří muslimové nejpočetnější náboženskou menšinu pohybující se kolem 130 milionů obyvatel (13 %). K širší indické kulturní oblasti ovšem ještě patří Pákistán se 170 miliony a Bangladéš s bezmála 130 miliony muslimů. Nejvíce muslimů (přes 200 milionů) žije v Indonésii. Počet muslimů na světě pravděpodobně přesahuje miliardu. Indonésii tedy obývá kolem pětiny všech muslimů.

Zvlášť musí být zmíněna Čína. Do komunistické éry vstoupila tradiční náboženství ochuzená o konfucianství, jehož kult tam zanikl se změnou zřízení z císařství na republiku (císařští úředníci byli též vykonavateli kultu), i když Konfuciovy ideje se pokládají stále za inspi-

¹¹ Údaje za země Evropské unie před rozšířením do střední a východní Evropy Gerhard ROBBERS: *Stát a církev v zemích EU*, Praha: Academia 2001; zastoupení křesťanských vyznání ve světě zejm. podle Pavel FILIPI: *Křesťanstvo: statistika, charakteristika křesťanských církví*, Brno: CDK, 1996.

rativní a konfuciánská tradice je součástí čínské kultury a kultury sousedních národů. Čínské tradiční náboženství od r. 1913 reprezentuje náboženský taoismus odlišný od taoismu filosofického a částečně splyvající s neurčitým lidovým náboženstvím. Do nové éry vplynul též buddhismus, který vstoupil do Číny na začátku našeho letopočtu. V novověku se v Číně etablovalo bez valného úspěchu křesťanství, získáním nového území na severozápadě po II. světové válce se součástí čínského náboženského spektra staly miliony muslimů.

Po éře potlačování náboženství ve smyslu oficiální ateistické ideologie se situace v posledních letech mění. V roce 2007 byla zahájena nová politika stranického a státního vedení zaměřená na podporu náboženství. Náboženství byla oficiálně prohlášena za významný prvek občanského života. Omezením čelí náboženství, která mají vedení v zahraničí, to se dotýká především římských katolíků, jimž není umožněn oficiální kontakt se Svatým stolicí. Oficiální stanovisko nabízí publikace *Svoboda náboženské víry v Číně*, označovaná též někdy jako Bílá kniha; je dostupná elektronicky.¹² V tomto období se objevily nové informace, které znásobují údaje o počtu nábožensky orientovaných obyvatel. Uvádí se 200 milionů buddhistů, 160 milionů taoistů. Počet křesťanů podle nových údajů stoupl na 40 milionů.

Současnou religiozitu Asie dokreslují země s převládajícím buddhismem, ať již théravádovým nebo mahájánovým, případně vadžrajánovým,¹³ Myanmar, Kambodža, Thajsko, Laos, Vietnam, Srí Lanka. O 127 milionech etnicky téměř homogenních obyvatel Japonska se uvádí, že jsou značně sekularizováni. Významná většina obyvatel je spojena s původním náboženstvím *šintó* a s různými směry a školami buddhismu s tím, že v životě jednotlivců se obě náboženství střídají a doplňují. Obvykle však tato přítomnost tradičních směrů neznamená nějakou náboženskou organizovanost.

¹² *White Paper – Freedom of Religious Belief in China*, <http://www.china-embassy.org/eng/zt/zjxy/t36492.htm>; text je z října 1997, datum poslední aktualizace zdroje neuvedeno.

¹³ *Théraváda*, literárně nejdříve kodifikovaný směr buddhismu se zdůrazněnou rolí mnichů, uváděný jako střízlivý a racionální, *mahájána*, bohatě rozrůzněný směr se silně zdůrazněným obrazem bódhisattvy, bytosti dosahující probuzení, ale vracející se do koloběhu životů na pomoc cílím tvorům, zahrnuje např. školu čisté země, v níž má bódhisattva Amida roli téměř spasitelskou a školy zenového buddhismu s propracovanými metodami meditace. *Vadžrajána* se někdy považuje za součást mahájány, někdy je uváděna jako třetí směr buddhismu používající jógické metody a zdůrazňující roli guru (lamy), duchovního mistra.

3.3.5 Afrika

Především sever Afriky byl záhy islamizován. Egypt měl dávno vlastní kulturu, kterou zasáhl vliv helénismu (s významným centrem na severním pobřeží, Alexandrii) a jež vplynula do křesťanství, které se v Egyptě brzy ujalo a zřejmě již od 3. stol. tu začínají dějiny křesťanského mnišství (a řeholního života). Na severu kontinentu žila vedle nich další etnika s vlastními jazyky a kulturou, která rovněž přijala již v 7. století islám a s ním i arabštinu.

V jedné ze zemí Afriky se ujalo již ve 4. století křesťanství a dodnes tam převládá. Je to Etiopie. Židé a křesťané žijí po staletí jako menšiny v islámské části Afriky vedle islámské většiny. Např. maročtí Židé vytvořili svébytnou kulturu. Egyptští křesťané, zejména Koptové, tvoří přibližně 10 % obyvatelstva Egypta. V dalších částech Afriky, v jejím středu a na jihu, je přítomnost tohoto náboženství výsledkem novodobého misijního působení v souvislosti s politickým a ekonomickým vlivem evropských koloniálních mocností.

V subsaharské Africe se silně uplatňují dvě misijní náboženství, křesťanství a islám. Z křesťanství se projevují vyznání v závislosti na misijním působení. Křesťany jsou většinou rovněž přistěhovalci z Evropy, resp. jejich potomci, nejsilněji Búrové v Jihoafrické republice, kteří jsou potomky Nizozemců a jsou převážně reformovaného vyznání. Rovnoměrně jsou mezi africkými křesťany vzešly z novověké misie rozloženi římscí katolíci a různá vyznání reformačního typu. O těchto církvích lze souhrnně, bez velkého zjednodušení říci, že jsou věroučně a morálně konzervativní, ale na druhou stranu sociálně angažované ve prospěch chudých a kritické k bohatému Západu. V Africe vznikly a působí také místní formy křesťanství, které se pokládají za nezávislé na obvykle uváděných hlavních směrech (viz obr. 4).

Původní náboženství národů subsaharské Afriky jsou dnes potlačena misijními vlivy a modifikována vlivem moderní civilizace. Se svými odhadovanými 70 miliony příslušníků činí 12 % obyvatel Afriky. Jak ukazuje mapa, silněji, i když nikde většinově, jsou zastoupena na Madagaskaru, ve Středoafrické republice, Kamerunu, Beninu, Togu a na Pobřeží slonoviny. Některá částečně dnes již opuštěná náboženství přišla s africkými otroky do Severní a Střední Ameriky a žijí tam svůj exilový či diasporní život ve spojení s náboženskými motivy tamních původních obyvatel a obyvatel evropského původu.

3.3.6 Austrálie

Současná náboženská scéna Austrálie je pokračováním historie původního obyvatelstva a osidlování zpočátku z britských ostrovů, později z různých částí světa včetně sousední jihovýchodní Asie. Podle dostupné informace ze sčítání lidu r. 2001¹⁴ se k praktikování tradičního náboženství původních obyvatel hlásí 0,03 % obyvatel Austrálie. Výrazná většina jich je christianizována, část je vykořeněna, žijí na předměstích v bídných podmínkách bez kontaktu se svou tradicí a bez jakéhokoli náboženství.

Mezi přistěhovalci a jejich potomky dominují dvě podoby křesťanství, církev římskokatolická a anglikánská. Zastoupeny jsou další křesťanské církve a mimokřesťanská náboženství zejména u přistěhovalců z Asie (buddhisté, muslimové, hinduisté). Tamní židovská komunita, pokud jde o osoby, které už tehdy žily v Austrálii, nebyla přímo zasažena nacistickou genocidou, přesto však jde o méně než půl procenta obyvatel. Od sedmdesátých let 20. století dramaticky roste počet lidí, kteří se nehlásí k žádnému náboženství.

3.4 Poznámky k současnosti významných náboženských směrů dnešního světa

Religionisté a ještě častěji autoři tematicky blízcí religionistice, avšak postrádající kritický přístup k metodologii rádi sestavují tabulky s počty stoupenců omezeného okruhu náboženství. V tabulkách se obvykle vyskytuje několik náboženství, jimž se připisují stamiliony přívrženců, včetně dvou, jež překročila miliardu. Tabulky však není možno brát nekriticky. Vlivná badatelská a dialogická iniciativa německého teologa Hanse Künga spojená s nadací Weltethos a s parlamenty náboženství světa uvádí sedm okruhů s ambicí pokrýt vše, nebo vše podstatné.¹⁵ Jsou to údajná kmenová náboženství a pak dále hinduismus, čínské náboženství, buddhismus, židovství, křesťanství a islám. Elektronický zdroj na adrese Adherents.com není spojen s žádným univerzitním religionistickým pracovištěm. Uvádí o sobě, že usiluje o neutralitu a že získává

¹⁴ Podle dokumentu *US Department of State – International Religious Freedom Report – Australia*, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/23821.htm>, aktualizováno 8. 7. 2009.

¹⁵ Hans KÜNG: *Po stopách světových náboženství*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

a srovnává informace z více než 43 tisíc zdrojů. Připouští, že nejde o definitivní počty, má však jít o kvalifikované odhady a o nejobsáhlejší informace na internetu. Z tohoto zdroje pochází tabulka s 21 zvolenými náboženskými směry uspořádaná sestupně podle počtu stoupenců.¹⁶

Křesťanství	2,1 miliardy
Islám	1,5 miliardy
Sekulární/nenáboženský/agnostický/ateistický postoj	1,1 miliardy
Hinduismus	900 milionů
Čínské tradiční náboženství	394 milionů
Buddhismus	376 milionů
Primární, domorodá	300 milionů
Africká tradiční & diasporní	100 milionů
Sikhismus	23 milionů
Čuče	19 milionů
Spiritismus	15 milionů
Judaismus	14 milionů
Bahá'í	7 milionů
Džinismus	4,2 miliony
Šintó	4 miliony
Cao Dai	4 miliony
Zoroastrismus	2,6 milionů
Tenrikjó	2 miliony
Novopohanství	1 milion
Unitarství – Universalismus	800 tisíc
Rastafarianismus	600 tisíc
Scientologie	500 tisíc

Tab. 1 Odhady počtu stoupenců významných náboženství (upraveno)
http://www.adherents.com/Religions_By_Adherents.html

Tabulku lze přijmout s několika výhradami. Výraz „hinduismus“, jak již jsem uvedl, je dnes pokládán spíše za zvnější aplikovaný výraz pro pokrytí různých indických náboženských tradic, přičemž je ne snadné rozhodnout, zda např. vaišnavské nebo šaivistické náboženství do tohoto celku patří a např. sikhismus nebo džinismus (uvedené zde samostatně) nikoli. Bahá'í, spiritismus, novopohanství, rastafarianis-

¹⁶ http://www.adherents.com/Religions_By_Adherents.html

mus a scientologie jsou náhodně vybrány z okruhu nových náboženských směrů, který je jistě problematický. Nepochybně najdeme směry s několikanásobně větším počtem stoupenců než je v tabulce uváděných 500 tisíc scientologů, např. kolem 7 milionů svědků Jehovových, kteří tam jako samostatná skupina uvedeni nejsou a jsou zřejmě anonymně začleněni k neznámé skupině. Z tabulky není zřejmé, co řadit k „primárním, domorodým“ a co k „africkým tradičním“. Výraz „domorodý“ je překonaný. Pokud jde o „primární“ či podle jiné terminologie „archaická“ náboženství, africká tradiční k nim zcela jistě patří. Umístění japonského náboženského hnutí Tenrikjó z 19. století do tabulky samostatně a vynechání jiného, též novodobého donedávna významného hnutí uváděného jako Óm šinrikjó (řazeného obvykle k buddhismu) ukazuje nesystematičnost tohoto třídění. Zcela mimo kontext je zařazení Čučche (v anglicky psaných textech obvykle transliterováno jako Juche) mezi náboženství. Jde o oficiální ideologii severokorejského neostalinského režimu, která sice pokládá spor materialismu s idealismem za překonaný, ale v níž bychom sotva našli náznak něčeho náboženského, pokud nemíníme kvazireligiózní kult vůdce.

K pozici ostatních náboženství, pokud to už nebylo řečeno, můžeme uvést několik upřesnění či doplnění:

Křesťanství je stále rostoucí náboženství, i když se vyslovuje hypotéza, že jeho současný přírůstek je nižší než přirozený přírůstek generací. Křesťanství ztrácí pozice, zejména u nejmladší generace v oblasti, kde je po staletí doma, především v mnoha evropských zemích, uchovává však vitalitu v některých částech světa, především v Latinské Americe. Uvedený počet je získán z různě hodnotných zdrojů a nevystihuje rozdíly mezi lidmi přidruženými ke křesťanství křtem, lidmi, kteří se jako křesťané identifikují, a lidmi, kteří jsou v pravidelném kontaktu s křesťanskými církvemi.

Islám expanduje od svého založení, dnes získává nová území a nové okruhy lidí, např. v Africe. Uvedený počet zahrnuje všechny směry sunnitského (75 %) a šiitského (10–20 %) směru islámu, zřejmě včetně ismailitů, alawitů a drúzů. Odhady ve zde uvedených pramenech¹⁷ ovšem kolísají od 1 po 1,8 miliardy muslimů, což je na pováženou.

Hinduismus, pokud takto shrneme (některé) indické náboženské tradice, zahrnuje především čtyři náboženské směry, vaišnávský, šaivis-

tický, šaktický a smartský, a spolu s nimi různé menší alternativní skupiny, které se odchyľují od sdílených prvků. Každý směr má svou tradici a posloupnost duchovních učitelů. V Indii činí hinduisté přibližně 80 % obyvatel. Kromě komunit Indů v jiných zemích a západních stoupenců hinduismu v kontextu nových náboženských směrů je hinduismus doma v některých částech Indonésie, kde pod označením *agama hindu dharma* zahrnuje 3 % z jejích 237 milionů obyvatel.

Buddhismus má odhady stoupenců značně nejisté zejména vzhledem k měnícím se a ne příliš spolehlivým údajům za Čínu. Rozdíly by mohly činit i více než 100 milionů buddhistů. Sekularizační tendence zasáhla aspoň některé země se silně zastoupeným buddhismem, spíše pod vlivem převzatých západních ideologií (marxisticko-leninské a liberální) než v návaznosti na domácí zdroje. Je pravděpodobné, že buddhistů v Číně a Japonsku, zřejmě i v Koreji ubylo. Je ovšem možné, že v posledních letech zažívá čínský buddhismus renesanci. Naproti tomu v oblasti západní, dříve dominantně křesťanské civilizace, buddhismus nápadně roste, nikoli pouze díky přistěhovalcům, nýbrž ve značné míře z obyvatelstva domácího původu. Začíná se vážně mluvit o další větvi buddhismu vedle théravády a mahájány, o západním buddhismu, resp. lókajáně.

Judaismus je se svými obvykle uváděnými 14 miliony příslušníků nesouměřitelný s předchozími náboženskými směry. V tabulkách bývá uváděn mj. pro své významné geografické rozšíření. Kromě Izraele je všude menšinou, často nepatrnou, ale židovská diaspora je rozšířena v četných zemích všech obývaných kontinentů. Číslo je odhadnuto, protože neexistuje žádná centrální evidence členů židovských obcí různých směrů. Podobně jako jiná náboženství má i judaismus rozostřené hranice vzhledem k různým vzájemně se uznávajícím a neuznávajícím skupinám, jako jsou mesiánští Židé, humanistické židovské obce, karaité nebo samaritáni. Je třeba též konstatovat, že diasporní Židé (a následkem toho i přistěhovalci do Izraele) se sice počítají nejen k židovskému náboženství, ale i k národu, ale přitom jde o společenství etnicky pestré. Jde o národ ve specifickém náboženském smyslu.

Primární a „africká tradiční“ náboženství – sečteme-li ze shora uvedených důvodů zbytečně oddělené skupiny z tabulky, vychází nám překvapivě vysoký počet 400 milionů stoupenců archaických náboženství, nesouhlasný s jinými prameny. Tato oblast je nesnadná k prozkoumání a religionistika je tu odkázána na etnologii, kulturní antropologii a na případné domácí zdroje.

¹⁷ Viz odkazy 44 a 58.

3.5 Interpretace údajů

Geografie náboženství ukazuje, že v současnosti, stejně jako v minulosti, je zavádějící redukovat náboženství na osobní prožívání vztahu k transcendenci. Jeho sociální útvary jsou v interakci s mimonáboženskými sociálními útvary významnými ekonomicko-politickými aktéry. Proto jsou tyto údaje podobně jako data o etnickém složení populace předmětem zájmu. Nové, nečekané informace na toto téma se dostávají na první stránky novin. Údaje o náboženské příslušnosti obyvatelstva jsou běžnou součástí politické geografie. Nemohou být vytrženy z historické souvislosti. Mapy, grafy a tabulky s nekončící snahou o přesnost, pokud bychom při nich s uspokojením setrvali, by mohly fenoménu náboženství odejmout jeho historickou naléhavost. Neměly by ani religionistického, natož filosofického vykladače těchto jevů imunizovat vůči otázkám sociální role náboženství na historické cestě lidstva.